

UDK 821.163.42-97.09
821.163.42-05Matoš, A. G.
821.163.42-05Begović, M.
821.163.42-05Nazor, V.

Pregledni rad

Primljeno: 22. prosinca 2016.

Prihvaćeno za objavljivanje: 5. srpnja 2017.

RELIGIOZNI MOTIVI U STVARALAŠTVU ANTUNA GUSTAVA MATOŠA, MILANA BEGOVIĆA I VLADIMIRA NAZORA

Jasna ŠEGO, Zagreb – Krešimir ŽIŽEK, Zagreb

Iako religijske i religiozne teme nisu u prvome planu Matoševa, Begovićeva i Nazorova opusa, u njihovim su književnim djelima razvidne religijske i vjerske teme i motivi koji se nerijetko prepleću s općeljudskim, a u Matoša i s domoljubnim. U Matoševu je djelu dojmljiv govor o Božiću, o Božjem stvaranju i o Božjem milosrđu, o vjerskim običajima i navikama. Matoš je nadahnut ugođajem i ljepotama crkava, Marijnim zagovorom, Božjom strpljivošću, snagom i značajem kršćanskog Rima. Milan Begović u dijelu svojega pjesničkoga, proznog i dramskog opusa promišlja o temi Božje utjehe, analizira osobitosti ljudske duše, čovjekov odnos prema Kristu, odnos vjere i razuma kao i odnos čovjeka prema bližnjemu. Vladimir Nazor pak u svojim djelima problematizira čovjekovu borbu sa zlom, odnos prema Božjoj volji, šutnju neba, vjerske sumnje i veličanstvo raja. Pored kristoloških i marioloških preokupacija, Nazor dohvaća teme pokajanja i zahvalnosti Bogu kako za patnje i za križ tako i za ljepote života.

KLJUČNE RIJEČI: duhovnoreligiozni sadržaji, biblijske asocijacije, Matoš, Begović, Nazor.

Uvod

Književnost 20. stoljeća prikazuje kompleksna stanja modernoga čovjeka, njegovu egzistenciju, traženja i lutanja, moralna, etička, metafizička, religijska i religiozna pitanja, teistička i ateistička uvjerenja, njihovo prepletanje i preklapanje.

Čovjek je zagonetka, misterij, traga za smislom, za uporištem. Glede religiozne problematike razvidne su bifurkacije i alternacije, prihvaćanje i neprihvatanje vjere u Boga¹. Odnos čovjeka i Boga je kompleksan; Bog je čovjeku istodobno blizak i dalek – s jedne ga

¹ Drago ŠIMUNDŽA, »Paradoks vjere i nevjere u književnosti«, *Religijske teme u književnosti. Zbornik radova međunarodnog simpozija održavog u zagrebu 9. prosinca 2000.* (ur. Ivan ŠESTAK), Zagreb, 2001., str. 171–196.

strane osjeća u sebi, ali ga ne prihvaća, a s druge strane zastaje pred Božjom šutnjom, ne vidi ga ni ne čuje, a opet ga intuitivno naslućuje.² Iako se za hrvatsku modernu, književnu pojavu na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće nerijetko kaže da je doba lirike, značajni su u tome razdoblju i roman, kritika i drama. Dubravko Jelčić uočava doprinos naših ponajboljih pjesnika (njihov specifičan senzibilitet) lirici moderne: »Težnje modernističkih pisaca, njihov senzibilitet i njihova uzbuđenja, subjektivnost njihovih doživljaja, najpunije su se izražavali intimnom i brižno oblikovanom lirskom pjesmom, koju svaki pjesnik obdaruje nečim vlastitim: Domjanić gospodskom diskrecijom, Vidrić plastičnošću antičkog svijeta, Matoš artistskim sjajem patetičnog domoljublja, Begović neorenesansnom prozračnošću, Nazor ditirambskom razigranošću i vitalističkim otporom tuđinstvu.«³

Cilj je ovoga rada uočiti duhovnoreligiozne sadržaje u djelima A. G. Matoša, M. Begovića i V. Nazora. U njihovu su opusu razvidni religijski i vjerski motivi, brojne biblijske asocijacije, vjera i sumnja, grijeh i oprost, Isus i Bogorodica, zahvalnost i ljubav prema Stvoritelju, kršćanska ikonografija, biblijski likovi, kršćanski simboli te brojni drugi motivi duhovnoreligioznog karaktera.

Matoš, Begović i Nazor gotovo da su vršnjaci. Njihovo književno djelo otvara slojeve religiozno-religijskoga, intimnoga, mističnoga, emocionalnoga, kulturološko-civilizacijskoga. Njihovim lirskim subjektima, pripovjedačima i likovima vjera je čvrsto životno uporište.

Religiozni motivi u Matoševu stvaralaštvu

U djelu Antuna Gustava Matoša (1873. – 1914.) razvidno je temeljito poznavanje vjerskih simbola kao i snažan osjećaj za sveto. Vladimir Horvat naglašava pozitivan utjecaj religioznoga ozračja na Matoša: »djed i otac bili su crkveni orguljaši pa se on od djetinjstva razvijao u ozračju sakralne glazbe. Stoga je u sebi umjetnički povezao sve bogatstvo ljudskih doživljaja, od religiozne slutnje višega života do sinestezije intenzivno doživljavane glazbe, mirisa cvijeća i tajne duše.«⁴

Religiozni se motivi u njegovu opusu često prepleću s domoljubnim. Matoš razmišlja o blagdanu Božića, o Božjemu stvarateljskom činu, o Božjemu milosrđu, o Isusu Kristu (kojega naziva »milosrdnim i proleterskim Nazarencem«). Držeći proletere pripadnicima radničkoga i općenito siromašnoga sloja, Matoš kritizira ponašanje tadašnjega klera koji živi preudobno, na račun siromašnoga radničkog sloja.

U njegovoj kritici klera prepoznaje se ironija i sarkazam, npr. u crtici *Kod kuće*: »vrlo žalim, što ne postadoh svećenikom... Od malih nogu bijaše mi ideal ništa ne raditi pored masne rente i čekati na odlazak u nebo.«⁵

² D. ŠIMUNDŽA, »Paradoks vjere i nevjere u književnosti«, str. 174.

³ Dubravko JELČIĆ, *Povijest hrvatske književnosti. Tisućljeće od bašćanske ploče do postmoderne*, Zagreb, 1997., str. 180.

⁴ Vladimir HORVAT, »A. G. Matoš – refleksije uz 100. obljetnicu smrti. Pjesničko-proročke inspiracije i poruke«, *Obnovljeni život*, god. 69, br. 3, Zagreb, 2014., str. 407.

⁵ Antun Gustav MATOŠ, *Sabrana djela*, sv. IV, Zagreb, 1973., str. 29.

Matoš je bio oštar protivnik klerikalizma kojega je definirao kao »neopravdano posizanje svećeničke kaste za političkim, duhovnim neograničenim vodstvom krštenog svijeta«⁶.

Glede političkoga opredjeljenja, bio je starčevićanac, pravaški liberal: »Matoš je utjelovio niz pravaških ideala: kritičko domoljublje, emancipatorski nacionalizam protkan kozmopolitizmom i kritičnošću, zagovaranje kulta rada te ekonomske dimenzije moderne nacije, liberalno-građansko slobodarstvo koje prihvaća opće humanističke, moralne i etičke vrijednosti, uz izražen socijalni etos i društveno-političko vizionarstvo.«⁷

Iako je Matoš bio u stalnome sukobu s katoličkom inteligencijom (osobito s Jovanom Hranilovićem i s Kerubinom Šegvićem), bio je otvoren duhovnosti te je držao da je »radikalni antiklerikalizam opasan koliko i klerikalizam, čime osuđuje one koji su pod geslom potpune slobode, racionalizma i odbacivanja kršćanstva odbacili i ideju snošljivosti te po svaku cijenu nastojali iskorijeniti religioznost, koju kao 'apsolutno dobro duše' nikakav zakonodavac ne smije dirati«⁸.

Matoš je izvrsno poznao biblijske događaje, tradicijske običaje i vjerske simbole. Piše osobito nadahnut esej o »betlehenskom čudu« – *Na Božić!*. Zadivljen je Sinom Božjim, odnosno Sinom Čovječjim, inspiriran je mudrošću, jednostavnošću i snagom njegove riječi kao i ljepotom njegove osobnosti jer je umjesto mržnje donio ljubav i pobjedio »materijalizmom unakažen svijet«. Isus je za njega utjelovljenje skromnosti, poniznosti, patnje, mučeništva, nježnosti i moralne snage. Naziva ga »getsemanskom svetom suzom« koja je »nadvladala oceane« i »Pastirom duša naših« (jer je baš on svijetu dao dušu). U spomenutom eseju detektira probleme svojega vremena (agnosticizam, materijalizam, imperijalizam, egoizam, naturalizam) te se kritički odnosi prema njima. Spominje biblijske likove (Martu, Mariju Magdalenu, apostola Ivana, svetoga Pavla), iznosi brojne biblijske, povijesne, likovne i književne asocijacije te raspravlja o kršćanskoj umjetnosti kao umjetnosti duše. Doziva u sjećanje događaje koji su se odvijali pod znakom križa (npr. otkriće Amerike), spominje brojne umjetnike koji su se nadahnjivali kršćanskim temama.⁹ Esejist je zadivljen ljepotom života, čovjekom i svijetom, atomom i zvjezdanim nebom, ljudskom dušom. Na kraju promišljanja o »betlehenskom čudu« obraća se svim ljudima dobre volje želeći im mir. Potiče ih na vjeru (jer će ih ona spasiti), na zalaganje za domovinsku slobodu te na molitvu za dobrobit domovine. Želi da svi koji idu »stopama Onoga koji je spasio svijet« budu radosni. Esejist vjeruje u humanost, u sveopću ljudsku ljubav, u ljudsku dušu, u novoga čovjeka, u Spasitelja. Na kraju želi naglasiti značaj božićne poruke i Isusovu povijesnospasenjsku ulogu, zaboraviti licemjere, demagoge, egocentrike i himbenike te se usmjeriti na radosno iščekivanje Spasiteljeva rođenja.

Motivi vjere, slobode i molitve nerijetko se prepleću i prožimaju. Bez vjere i molitve, po Matoševu uvjerenju, nema slobode, a sloboda je zalag ispovijedanja vjere i prakticiranja molitve.

⁶ A. G. MATOŠ, *Sabrana djela*, sv. IX, str. 210.

⁷ Igor HOFMANN – Tomislav ŠAKIĆ, *Leksikon Antuna Gustava Matoša*, Zagreb, 2015., str. 346.

⁸ A. G. MATOŠ, *Sabrana djela*, sv. IX, str. 211.

⁹ A. G. MATOŠ, *Sabrana djela*, sv. IV, str. 297.

U svojim pjesmama Matoš izražava vlastitu viziju Boga. Ljubav prema domovini u Matoševu se pjesništvu prepleće s ljubavlju prema vjeri (npr. u pjesmi *Pri Svetome kralju*). Matoš je tu pjesmu posvetio književniku Matiji Lisičaru, a objavio ju je 1910. godine u šestom broju *Savremenika*. Pjesma je sonet čiji naslov upućuje na to da se radnja odvija u katedrali. Sintagma »Sveti kralj« odnosi se na prvoga ugarskog kralja Stjepana Arpadovića (oko 995. – 1038.). Za njegove je vladavine dovršen proces pokrštavanja Ugarske. Kanoniziran je 1085. godine kao Stjepan I. Sveti. Katedrala je posvećena njemu i ugarskome kralju Ladislavu I. Arpadoviću, osnivaču zagrebačke nadbiskupije, koji je kanoniziran 1192. godine¹⁰ U prvoj strofi soneta prepleću se vizualni (prozor, modri tamjan) i olfaktivni (miris tamjana), auditivni (priča prozora) motivi. U drugoj strofi upućuje na grob Tome I. Erdödyja (1558. – 1624.), hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog bana, koji se uspješno borio protiv Turaka. Kao zapovjednik hrvatskih jedinica u habsburškoj vojsci, pobijedio je u Sisačkoj bitci (1593.), porazivši tursku vojsku. U prvoj se tercini aludira na težak položaj Hrvatske u Matoševu doba. Žena koja dolazi na banov grob alegorijski prikazuje uplakanu Hrvatsku, čija se patnja uspoređuje s mukom Isusa Krista. Ta žena – domovina naglašava »teški križ nacije«, tj. obespravljenost i poniženost Hrvata. U posljednjoj strofi reljef na nadgrobnom spomeniku odgovara, odnosno tješi domovinu riječima »Regnum regno non praescribit leges«, tj. »Kraljevstvo kraljevstvu ne propisuje zakone«. Tom se rečenicom priziva postupak Ivana Nepomuka II. Erdödyja (1733. – 1806.), koji je prosvjedovao na zasjedanju zajedničkoga ugarsko-hrvatskog sabora u Budimu 4. rujna 1790. godine protiv prijedloga da se mađarski jezik uvede u sve javne poslove u Hrvatskoj. Izjava se često greškom pripisuje Tomi, ali se to ne treba držati Matoševom pogreškom jer je pripisivanjem spomenute Ivanove rečenice Tomi želio preko te obitelji naglasiti kontinuitet hrvatskoga otpora Turcima i Mađarima i kontinuitet borbe za očuvanje hrvatskih državnih prava i političkoga subjektiviteta.¹¹ Pjesma ima optimističnu poruku »I dok je srca, bit će i Kroacije!« Hrvatska će živjeti dok bude srca, tj. dok bude hrabrih ljudi, domoljuba koji će se za nju boriti kako na bojnem tako i na diplomatskom polju.¹²

U Matoševoj pjesmi *Gospa Marija* (objavljenoj u *Savremeniku* 1923. godine) prepleću se ljubav prema majci i ljubav prema domovini. Naslov pjesme odnosi se na majku lirskoga subjekta i na njegovu domovinu, a također referira na Majku Božju. Navedena je pjesma od osam dvostiha »jedna od najčuvanijih sinteza žene, majke, nacije i domovine«¹³. Majka je lirskome subjektu prva iskazala svoju naklonost, prva se za njega molila Bogu, prva ga je poučavala hrvatskome jeziku. Molitva i domoljublje, razvidno je, na pijedestalu su vriednosti lirskoga subjekta koji domovinu poistovjećuje s dušom.¹⁴ U toj pjesmi progovara pouzdanje lirskoga subjekta u Marijin zagovor, u obilje njezine ljubavi, u njezinu snažnu

¹⁰ I. HOFMAN – T. ŠAKIĆ, *Leksikon Antuna Gustava Matoša*, str. 347.

¹¹ I. HOFMANN – T. ŠAKIĆ, *Leksikon Antuna Gustava Matoša*, str. 348.

¹² Isto.

¹³ Suzana COHA, »Ko (ni) je „spoznal“ (ni) je „prepoznao“ „Kipa domovine“? od Štoosa preko Matoša prema Krleži«, *Kaj*, god. 45, br. 6, Zagreb, 2012., str. 41.

¹⁴ Ante STAMAC (ur.), *Antologija hrvatskoga pjesništva od davnina pa do naših dana*, Zagreb, 2007., str. 343.

molitvu, u iskreno domoljublje i u spremnost lirskoga subjekta na žrtvu za dobrobit domovine. Pjesma je oda majci koja ga je rodila, od koje je baštiniio ljubav, nježnost, vjeru, jezik, kao i oda duhovnoj majci.

U pjesmi *Iseljenik* Matošev lirski subjekt ističe misao da mu je Bog, i kad je ostavio kuću i drago selo i otišao u iseljeničtvo, ostao čvrstim uporištem:

»Oj zbogom kućo, drago selo, zbogom,
Ja ostadoh samac, sam sa svojim Bogom¹⁵«

I onda kad je razočaran bližnjima i zbivanjima u domovini, lirski subjekt oslonac i smiraj nalazi u Bogu. U poemi *Mora*, lirski subjekt tvrdi: »Istina Bog je, laž je san.«¹⁶

Ta mu spoznaja pomaže da se oslobodi more. U toj su poemi razvidne biblijske asocijacije. Kobnost pomrčine u kojoj se našao lirski subjekt uspoređuje s Judinim glasom. Čuje pjevanje »kokota Petra Apostola«, »Duša jeca psalam Petra Velikoga«, pojavljuje se »mlado sunce/Ko života Bog« (navjestitelj nade).

U putopisu *Salve dea Roma* Matoš je zadivljen klasičnim i kršćanskim Rimom. Ponosan je činjenicom da je Hrvatska čvrsto povezana sa Svetom Stolicom. Nadahnuto govori o detaljima liturgije te o snazi rimske kulture i katoličanstva – bogatoga duhovnog izvora na kojemu se i sam napajao: »U Rimu se kao član katoličkog naroda i latinske kulture smatram pomalo kod kuće. Ako i Hrvat, civis Romanus sum! Najbolja naša hrana bijaše mlijeko iz vimena rimske vučice.«¹⁷

Pozdravljajući Rim, doziva u sjećanje brojne asocijacije te suočava poganski i kršćanski svjetonazor: »U novijoj historiji gospoduju dvije misli kojima je uglavnom sadržina ova: Jedina realnost je zemlja i život na zemlji, a cilj je ljudski, prema tome, što mudrije i pravednije udesiti našu zemaljsku egzistenciju, stvoriti raj na zemlji. Proti toj poganskoj misli uspjela je kršćanska ideja da je jedina stvarnost Bog, život u Bogu i spas, sreća duše na drugom a ne na ovom svijetu. Pogansku misao života pobijedila je kršćanska misao smrti i duše jače od smrti.«¹⁸

Matoš je u Rimu boravio radi liječenja grla. U slobodno je vrijeme obilazio i istraživao njegove znamenitosti, a dojmove pune religijskih sadržaja objavljivao je u *Obzoru*.¹⁹ Glede religijske tematike, Vladimir Horvat skreće pozornost na Matošev feljton »Holocaustus divini amoris« (»Žrtva božanske ljubavi«) u kojemu prikazuje sv. Ignacija Loyolu i ulogu Družbe Isusove u Katoličkoj crkvi u Hrvatskoj. Hvaleći Loyoline »Duhovne vježbe«, ističe da su one »duhovna gimnastika«, »najbolje djelo praktične teologije« i »najbolja metoda za podizanje vlastite duševne energije«.²⁰

¹⁵ Antun Gustav MATOŠ, *Iseljenik*, <https://hr.wikisource.org/wiki/Iseljenik> (zadnje posjećeno 3. studenoga 2016.).

¹⁶ A. STAMAC (ur.), *Antologija hrvatskoga pjesništva od davnina pa do naših dana*, str. 339.

¹⁷ A. G. MATOŠ, *Sabrana djela*, sv. XI, str. 273–275.

¹⁸ Antun Gustav MATOŠ, *Lijepa naša domovina i drugi putopisi*, Zagreb, 1987., str. 145.

¹⁹ V. HORVAT, »A. G. Matoš – refleksije uz 100. obljetnicu smrti«, str. 410.

²⁰ *Isto*.

Vladimir Horvat upozorava na novootkrivene Matoševe stihove u jednome medaljonu o kojemu je u *Hrvatskome slovu* pisala Eva Kirchmayer Bilić. Ti stihovi glase:

»Božji blagoslov u kući
Gdje vjera – tu ljubav
Gdje ljubav – tu i mir
A gdje mir – tu je Bog vladar, otac doma tvoga.«

Ti su stihovi uglazbljeni i izvedeni na misi zadušnici za Matoša u Tovarniku 15. ožujka 2014. godine.²¹

Slikajući Matoša snažnim metaforama (»ratnik lijepoga«, »tragač za ljepotom i njezin oklopnik lotalica«), Boris Maruna naglašava Matošev moralni integritet u tegobnosti svojega vremena: »Čovo koji je znao proći uspravno dok se ronilo na sve strane i koji je platio poštnu cijenu i istočio punu mjeru krvi uza svoje kratko egzistiranje.«²²

Drago Šimundža Matoša pak drži »konzervativnim modernistom i svjetovnim vjernikom«. Matoševu izbjagavanje rasprava o Bogu, o vjeri i o religioznosti vjernika i nevjernika Šimundža objašnjava njegovom impresionističkom doživljajnošću i impresionističkim stilom. Usprkos tomu što je Matoš prigovarao Crkvi zbog društvenih propusta i konzervativnosti, Šimundža ga naziva »liberalnim vjernikom«, »tipičnim primjerom sekularizirana pisca« te »ponosnim i modernim katolikom.«²³ Odrastajući u religioznom ozračju, Matoš se u svojem djelu nije odrekao brojnih religioznih motiva – Isusa, Marije, Rima, zagrebačke katedrale, vjere, molitve i slično. Iako spomenuti motivi nisu u prvome planu Matoševa djela, oni su prepoznatljiviji u svim žanrovima u kojima se okušao.

Religiozni motivi u Begovićevu stvaralaštvu

Milan Begović (1876. – 1948.) u svojem je opusu usmjeren na ljubav i na erotiku, na intimnu tematiku, na probleme egzistencijalne zbilje, ali ne zanemaruje ni vjerske teme. U sonetima često progovara o duhovnim i mističnim temama. U 3. *Mističnom sonetu* zamjećuje ljepotu tišine i ugone u crkvi koja pruža čovjeku utjehu u trenucima ljubavne boli:

»U crkvu si me zvala na ročište
u predvečer kad u njoj nikog nema,
kada samoća i pustošnost nijema
prostore svete otajnošću tište...
(...)
(...) K'o da drijema.
uljenka gluho dršće ispod trijema –
U crkvu si me zvala na ročište«²⁴

²¹ V. HORVAT, »A. G. Matoš – refleksije uz 100. obljetnicu smrti«, str. 409–410.

²² Boris MARUNA, *Što je čuvalo nadu*, Zagreb, 2008., str. 15.

²³ Drago ŠIMUNDŽA, *Bog u djelima hrvatskih pisaca*, sv. 1, Zagreb, 2004.

²⁴ *Isto*, str. 182.

Lirski subjekt proživljava snažnu bol zbog izgubljene ljubavi te drži da je jedino Božja ljubav sposobna nadomjestiti nedostatak ljudske ljubavi. Božja se ljubav zamjećuje u spokoju liturgijske dvorane, u detaljima sakralne umjetnosti, u diskretnome svjetlu, u mirisu kada. Lirski subjekt ponavlja taj zanos, ali sada pozivom na sakrament ženidbe. Ljepotu liturgijskoga prostora prepleće s ljepotom voljene žene:

»Ti bje kraj mene. Tamo iz daljine
plamtio oltar poput življe zublje
u tisuć svijeća: od svjetlosti njine
sjale su tvoje zjenice golublje.
(...)
U misli naše vjenčanje sam gledao,
Što pred Bogom mora da se izvrši«²⁵

U romanu *Dunja u kovčegu* (1921.) Begović usputno spaja događaj Kristova rođenja i svetkovinu Bogojavljenja s Kristovom mukom i smrću, odnosno s Vazmenim otajstvom. Snažni su osjećaji u vjernome puku prisutni tijekom blagdana Božića (ugoda, blagost, nježnost) i Velikoga petka (tuga, šok, razočaranje), ali nisu kontradiktorni jer su i jedan i drugi neizostavan dio čovjekova života. Kako je i u tome romanu tema neljubljena žena, sam roman je nazvan »ženskim brevijarom«.²⁶

U romanu *Giga Baričeva* (1940.) uz Šimin se lik veže zanimljiv put u Loretto i njegov doživljaj veličanstvene crkve. Šimu, međutim, ljute prodavači na ulazu u crkvu. Taj je detalj veoma prepoznatljiv – asocijacija je na biblijski događaj istjerivanja trgovaca iz Hrama (donose ga sva evanđelja). Pripovjedač opisuje smiraj Šimine duše nakon ulaska u sakralni prostor: »Ali kad je malo zatim stupio u sv. Kuću, u onaj čudni uzani prostor, gdje je nekad u Nazaretu stanovala Bogorodica, iščezli su svi ružni dojmovi, što ih izazivaše u njemu ljudska gramzljivost i pohlepa.«²⁷ Sklonost biblijskim prizorima Begović pokazuje i u svojemu dramskom opusu. Tako npr. u drami *Pustolov pred vratima* (1926.), koju neki kritičari drže njegovim »najintimnijim djelom«,²⁸ u usta sestre milosrdnice koja njeguje bolesne stavlja parafrazu Hvalospjeva ljubavi iz Pavlove Prve poslanice Korinćanima: »Za život je potrebno nešto drugo... onaj koji griješi i prašta, strada i pomaže, ljubi i mrzi. Koji prima i dariva. Koji sve razumije i nikoga ne prezire...«²⁹

Tim djelom Begović uvodi misticizam na pozornicu naših prostora.³⁰ Milosrdnica tješi junakinju, ali i umiruje njezinu emotivnost i »nerazumnost« upućujući je u stvarni svijet,

²⁵ *Isto*, str. 183.

²⁶ Zvonko KOVAČ, »Kritička recepcija Milana Begovića u susjednim slavenskim kulturama«, *Recepcija Milana Begovića. Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenoga skupa* (ur. Tihomil MAŠTROVIĆ), Zagreb – Zadar, 1998., str. 126.

²⁷ D. ŠIMUNDŽA, *Bog u djelima hrvatskih pisaca*, sv. 1, str. 193.

²⁸ Antonia BLASINA-MISERI, »Sudbina *Pustolova pred vratima* u Italiji«, *Recepcija Milana Begovića. Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenoga skupa*, str. 91.

²⁹ Milan BEGOVIĆ, *Drame*, Zagreb, 1996., str. 166.

³⁰ Ivica MATIČEVIĆ, »Recepcija Begovićeve djela za Nezavisne Države Hrvatske (1941. – 1945.)«, *Recepcija Milana Begovića. Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenoga skupa*, 1998., str. 305.

jer vjera nije tek sanjarenje i površna emocija nego duboka stvarnost između dohvatljivoga i nedohvatljivoga. U tome djelu uočavamo zazivanje blagoslova i ljubavi prema neprijateljima: »Blagoslovljen nek je život. (...) U nadama i varkama, u znoju i kidanju. Blagoslovljena ljubav koja sve oprašta. (...) I prevarnik nek je blagoslovljen«...³¹

U drami *Božji čovjek* (1924.) Begović upečatljivo i snažno opisuje Božje djelovanje u čovjekovu životu, tj. konkretno Marino svjedočenje Božje blizine i Božjega milosrđa: »Sve je boli liječio, sve suze otirao, sve žalosti blažio... On je shvaćao što je u meni. Dizao me andeoskim rukama iz moje slabooće. Skidao s mene okove strasti, kao paučinu s grede. I postala sam dobra...«³²

Čišćenje čovjekove duše Begovićevo je tematska preokupacija u toj drami. U njoj svećenik Damjan svjedoči o snazi ljubavi i potiče na činjenje dobra prijateljima i neprijateljima: »Ljubav je mirni i slatki bol, nijema i duboka radost: iz nje se rađa život, ona donosi smrt... Iziđite, dakle, iz sebe i budite jedno s vašim bližnjim: sa bratom i prijateljem, nebratom i neprijateljem. U tuđoj sreći potražite svoju...«³³

I u spomenutoj se drami prepoznaje aluzija na biblijski »Hvalospjev ljubavi«, odnosno na govor o životu u eshatonu i kriterijima postajanja Božjim čovjekom: »Čudo vas čeka na onoj drugoj strani: gdje ćete zdravim nogama koracati po rudinama Gospodnjim, gdje nema bjesova ni napasnika, gdje je svjetlo jače od sunca, a mladost vječna i neprolazna... Ne će vas nitko pitati odakle ste i šta ste... Pogledat će u vaše srce, da vidi koliko je opraštalo, koliko se kajalo i koliko je ljubilo... A tko je ljubio: taj je božji čovjek.«³⁴

Uranjajući u Begovićevo djelo, Ivica Matičević zamjećuje njegove tri bitne značajke: »naglašeni regionalizam dramskih zbivanja, biblijsko-mitsku refleksiju tih zbivanja utemeljenu na aluzivnim odnosima s biblijskim predloškom i kršćansko-obredni okvir dramske sintaktike i semantike«³⁵.

Svećenik Damjan ističe se u drami svojom etičnošću, moralnošću, razumijevanjem drugih, žrtvovanjem, strpljivošću i dobrohotnošću prema drugima. Živeći to što propovijeda, iskazujući ljubav drugima, opraštanjem i pomaganjem bližnjima, Damjan stječe povjerenje. Kristov nauk svjedoči životom. Drama *Božji čovjek* obiluje kršćanskom ikonografijom (ikone, molitvene knjige, kandilo, tamjan i slično). Matičević naglašava promicanje kršćanskih vrijednosti u drami kao temeljnih poruka: »Pokajanje, opraštanje i ljubav spram bližnjih tri su temeljne idejne komponente kojima Begović počinje i završava svoje dramsko djelo.«³⁶

Matičević ističe i aluzivnu vezu između »Božjega čovjeka« i biblijskoga predloška: »Damjan, svećenik i Krist; Mara, grešnica i pokajnica; Vaso, sponar i Juda – sjecišta su lokalne

³¹ M. BEGOVIĆ, *Drame*, str. 254.

³² D. ŠIMUNDŽA, *Bog u djelima hrvatskih pisaca*, sv. I, str. 209.

³³ M. BEGOVIĆ, *Drame*, str. 96.

³⁴ *Isto*, str. 160–161.

³⁵ Ivica MATIČEVIĆ, »Begovićev Božji čovjek: pokajanje, opraštanje i ljubav«, *Milan Begović: Božji čovjek: tri časa sa jutrenjom i večernjom* (prir. Ivica MATIČEVIĆ), Zagreb, 2010., str. 121.

³⁶ *Isto*, str. 127.

pripadnosti, mitske univerzalnosti i kršćanske poučnosti. Aluzivna veza između Begovićeve djela i biblijskog predloška u funkciji je afirmacije onih mjesta u biblijskom predlošku koja su snagom svoje paradigme trebala još jače osvijestiti tri spomenute idejne komponente.«³⁷ Damjan utječe na obraćenje likova: Mara od grešnice postaje pokajnica, a Krstan priznaje svoja nedjela.

U književnoj kritici *Duh nove generacije* Begović citira odlomke iz poslanice Marija Puccinija o Kristovu nauku, prepoznajući njegovu aktualnost: »I Kristova je dobrota bezuvjetno najjači moralni oslon: ona može da izliječi i ublaži onu strašnu pohlepu za zemaljskim dobrima, koja guši atmosferu današnjih vremena, a istodobno ona će da pomogne našim plućima da široko udahnu zraka i vedrine. Al ako se u nama preporuča potreba za božanskim, to ne znači da mi zaboravljamo čovječansko: jer k Bogu se upravo onda dolazi kad se je upoznao ljude i tko je našao Krista taj je, poslije lutanja i grijeha, našao sam sebe.«³⁸

Citirajući odlomke iz Puccinijeve poslanice, Begović ističe da je on »glas koji danas izbija iz mnoge duše; ona će naći odjeka gdje god je u čovjeku potreba da se otme blatu i podlosti užasa sadašnjice. Ona je pisana i za nas, za nikoga možda kao i za nas: gdje je surovost, prepotencija, neznanje, pokvarenost, pohlepa, strast zaokupila i društvo i književnost i čitav život.«³⁹ To će načelo doći do izražaja u spomenutoj Begovićevoj drami *Božji čovjek*, u spomenutom Damjanovu liku.

Šimundža ne dvoji da je drama *Božji čovjek* »zamišljena i napisana u religioznom nadahnuću, po legendi pravoslavnih Albanaca u južnoj Italiji«⁴⁰. Damjanove su meditacije nadahnute Biblijom i bogoštovnim knjigama. U djelu do izražaja dolazi načelo borbe tijela i duha, grijeh i oprost, strast i istinska ljubav. Lik svećenika Damjana Drago Šimundža uspoređuje s likom starca Zosime iz romana Dostojevskoga *Braća Karamazovi* i s Tolstojevim *Uskrsnućem*, u kojima se propovijedaju oprost i ljubav, u kojima snaga vjere stvara čudesa.⁴¹

Iako u Begovićevoj djelu više do izražaja dolazi tema ljubavi, erotike, strasti, sentimentalnosti, ljubomore, iako Begović nije religiozni pisac, on ne zaobilazi vjerske teme, motive i doživljaje.

Glede stvaralačkog načela Milana Begovića, Dubravko Jelčić naglašava: »Vjeran svome načelu, da književnost mora slaviti život i poticati da ga uživamo u punom obilju i ljepoti, Begović je napisao i većinu svojih dramskih i pripovjedačkih djela.«⁴²

³⁷ I. MATIČEVIĆ, »Begovićev Božji čovjek: pokajanje, opraštanje i ljubav«, str. 127.

³⁸ Andrea SAPUNAR – Tihomil MAŠTROVIĆ (ur.), *Milan Begović, Eseji, kritike, polemike, miscelanea, intervjui*, Zagreb, 2005. – 2006., str. 271.

³⁹ *Isto*, str. 271.

⁴⁰ D. ŠIMUNDŽA, *Bog u djelima hrvatskih pisaca*, sv. I, str. 209.

⁴¹ *Isto*, str. 207–208.

⁴² D. JELČIĆ, *Povijest hrvatske književnosti*, str. 186.

Religiozni motivi u Nazorovu stvaralaštvu

U opusu Vladimira Nazora (1876. – 1949.) razvidno je poznavanje grčko-rimske, staroe-gipatske i indijske mitologije. U njegovu se stvaralaštvu prepoznaje i sklonost panteizmu, a neizostavni su i brojni kršćanski motivi.

Prateći Nazorove pjesničke transformacije, Vlatko Pavletić zamjećuje: »Neprestano u duhovnom pokretu, nesmiren i nesiguran u neka svoja stara mišljenja, on je u poeziji izrazio svoj ahasferski usud, pročišćujući se kroz krize i duhovne transformacije, razvijajući ideje i obogaćujući poetske vizije na putu od poganstva do kršćanstva, od kršćanstva do mistike, od mistike do socijalizma, zaustavljajući se čas na postaji optimizma, čas na postaji pesimizma. Odviše literaran, izbjegao je opasnost da postane banalan.«⁴³

Dubravko Jelčić istaknuo je Nazorov značaj u kontekstu hrvatske književnosti: »Jedan od najplodnijih hrvatskih pisaca, Nazor je svojim djelom, kao lukom, nadmostio i povezao četiri razdoblja hrvatske književnosti: počeo je u doba prve moderne, nastavio u razdoblju ekspresionizma, zatim i modernog objektivizma, dočekao i vrijeme socrealističkog utilitarizma, uvijek cijenjen kao pjesnička veličina koja nadilazi sve naše ideološke i estetske suprotnosti, koje su se mijenjale tijekom njegova života.«⁴⁴

Hrvojka Mihanović Salopek skreće pozornost na Nazorov odnos prema religioznoj lirici: »U razdoblju nastanka *Slavenskih legendi* (1900.), *Živane* (1902.), *Knjige o kraljevima hrvatskijem* (1904.) te nakon neohelenističkog poganskog klasicizma i ditirambsko-dionizijske faze očitovane u zbirci *Lirika* (1910.) javljaju se i prvi Nazorovi odnosi prema tradiciji i baštini hrvatske religiozne lirike. Taj se odnos očituje prvi put u stilu parafraziranja biblijske poezije (posebice izražen u pjesmi *Ruta Moapka*, objavljenoj prvi put 1896. u sarajevskoj *Nadi*, kao i u imitaciji biblijskog stiha primijenjenog u pjesmama *Biblijske legende*, koje čine četvrto poglavlje zbirke *Lirika* objavljene 1910. u Zagrebu.«⁴⁵

Mihanović Salopek izdvaja zanimljiv položaj lirskoga subjekta u pjesmi *Molitva* (u zbirci *Pjesni ljuvene* (1932.)) »istovjetan s hijerarhijsko-intonativnim položajem molitelja u hrvatskoj književnoj srednjovjekovno-baroknoj religioznoj tradiciji, koja se kroz intenziviranu romantiku osjećajnosti proteže sve do razdoblja hrvatskog cecijanizma, tj. do početka 20. stoljeća.«⁴⁶

U zbirci *U šikari, iz močvare i nad usjevima* (Zagreb, 1932.) do izražaja dolazi težnja za očišćenjem od grijeha. Zbirka *Četiri arhanđela* (1942.) – »slika arkanđele jarkim blještelim spektrom boja kroz koje se presijavaju njihovi likovi, uzlebdjeli kao u mističnoj El Grecovoj ekstazi«⁴⁷.

⁴³ Vlatko PAVLETIĆ, *Kritički medaljoni. Panorama hrvatskih pisaca i djela*, Zagreb, 1996., str. 273.

⁴⁴ Dubravko JELČIĆ, *Povijest hrvatske književnosti*, str. 184.

⁴⁵ Hrvojka MIHANOVIĆ SALOPEK, »Nazorova mistična poezija u kontekstu hrvatske himnodijske tradicije« (u povodu 120 godina rođenja Vladimira Nazora), *Mogućnosti*, god. 43, br. 10-12, Zagreb, 1996., str. 294.

⁴⁶ *Isto*, str. 294.

⁴⁷ *Isto*, str. 295.

U ciklus pjesama *Via crucis omnium peccatorum* – lirski se subjekt poistovjećuje s Isusovim patnjama. U pjesmi *Svet* »prvi put možemo pratiti Nazorov stvaralački put od arkadijsko-mitološkog panteističkog odnosa prema fenomenima tvorca i prirode, pa do doživljavanja Boga kroz svrhovitost poretka u prirodi prema uzoru na Franju Asiškoga«⁴⁸. Pjesma *Svečev cjelov* iz zbirke *Četiri arhanđela* izražava isti ideal.

Pjesma *Tijelovo II* podsjeća na srednjovjekovne uzdahe – utjecanje Bogu pred gladom, kućom i ratom – uzdasi postaju lirskome subjektu poticaj za doživljavanje veličanstvenosti molitvenog mnoštva u procesijskome slavlju.⁴⁹

U pjesmi *Posljednja pomast* iz zbirke *Četiri arhanđela* lirski subjekt spominje i okrjepu sakramentom bolesničkoga pomazanja: »U toj pjesmi želja za uljem iz drvnog obiteljskog maslinika, kao sredstvom posljednje pripreme čovjeka za susret s Bogom, iskazuje težnju pjesničkog subjekta za skladnim stapanjem s ljepotom hrvatskog pejzaža. A pejzaž utjelovljuje onaj konkretni element koji prirodoslovno, empirijski čini bit rodno zavijača i domovine. Težnja za činom pomazanja kao sakramentom vjere u kontekstu pjesme predstavlja izraz, ne samo osobnog doživljavanja vjere, nego i poštivanja i stapanja s vjerom predaka kao bitnom povijesno-tradicijskom odrednicom hrvatskog naroda.«⁵⁰

U pjesmi *Geneza* lirski se subjekt bori s grijehom, tj. ne zna kakva je to »zvijer« ušla u njega.

U sonetu *K Bogu* lirski subjekt svjedoči o stalnom Božjem boravku u svojoj duši i u trenucima objesti, i kad ga je mučila i razjedala sumnja, i kad je u sebi gušio vjeru. Priznaje da se borio s Bogom i da je u toj borbi pokleknuo: Bog ga je svladao svojom »blagom silom«. Ta spoznaja jača vjeru lirskoga subjekta.

U pjesmi *Oče naš* lirski subjekt donosi vlastitu verziju Očenaša, proširujući molitvene zazive.

U pjesmi *Molitva na moru* lirski subjekt zahvaljuje Bogu za prekrasnu domovinu te ga moli za milost gospodarenje vlastitom zemljom i za slobodnu plovidbu vlastitim morem.

U pjesmi *Kupina što gori* do izražaja dolazi prozbeno molitva lirskoga subjekta koji se obraća Bogu svojih predaka i svom Bogu da se odazove njegovu vapaju, da svoj pogled svrne na njega.

Misao o žudnji duše za Stvoriteljem lirski subjekt izražava u pjesmi *Stablo*. Svjestan je da će čovjek, ne uzdigne li se njegova duša do nebeskih visina, ostati u prljavštini ovoga svijeta, da će ostati na zemlji prikovan grijehom. Molitva i predanje Bogu omogućit će čovjeku da se očisti od grijeha, da se oslobodi ograničenosti i da se uzdigne u nebeska prostranstva.

⁴⁸ H. MIHANOVIĆ SALOPEK, »Nazorova mistična poezija u kontekstu hrvatske himnodijske tradicije«, str. 296.

⁴⁹ *Isto*, str. 296.

⁵⁰ *Isto*, str. 297.

Sumnju u postojanje neba i raja lirski subjekt iskazuje u pjesmi *Ave Maria*:

»Onamo gore ima sreće, mira».
A ja sam jutros govorio da je
Praznina samo sred tih prostorija.«⁵¹

U pjesmi *Zaprta vrata* lirski se subjekt najprije pita gdje je Bog i gdje se očituje njegovo djelovanje i utjecaj s neba, a onda odgovara:

»Sveđ i svud: sred dječjeg oka,
U dugi na kori vedraca,
Na licu mrtvaca,
U borama sjede nam majke,
Pod koprenom djetinje bajke,
U suzi, u pupu što lista,
U kapljici rose kad blista
U uzdahu srca duboka.«⁵²

U pjesmi *Svet* lirski subjekt zahvaljuje Bogu za dobro i zlo, za radost i za životne sitnice. Starozavjetni Bog prepoznaje se u pjesmi *Sni sadašnjosti*.

U sonetu *Novi čovjek* Nazorov lirski subjekt govori o Božjemu gnjevju, u kontekstu Apokalipse, odnosno sudnjega dana, kad se ispuni objava i kad nastupi pravda.

U *Proroku iz Slavenskih legenda* lirski pak subjekt aludira na deset Božjih zapovijedi, temeljni biblijski kodeks. U pjesmi *Zaprta nebesa* lirski subjekt dotiče temu šutnje neba. U *Legendi o oholom srcu* lirski subjekt kritizira i prekorava sebe sama zbog oholosti.

U Nazorovu su opusu zanimljivi i prikazi Isusa Krista (*Bijeg u Egipat, Uskrs, Božić*). U pjesmi *Božić* lirski je subjekt raznježen djetetom Isusom. Svjestan je da Isus živi u njegovoj duši, u suptilnim nijansama njegova bića. U njemu »Maleno svjetlo sja«, snažnije od vihora koji se šeću po njivama i od vukova koji dolaze na njegov prag (simboli kušnje). Spominje biblijske mudrace koji se prigibaju pred Djetešcem. Ispovijeda svoju sreću i sjaj svoje nutrine zbog rođenja »iskre Sunca Vječnoga«.⁵³ Lirski subjekt rođenje Božića doživljava osobno – ističe misao da se Sin Božji rodio upravo za njega. Divi mu se i zahvaljuje mu, iskazuje mu nježnost i oduševljenje. Spominje tri mudraca koja su djetešću Isusu donijela darove.

U pjesmi *Uskrs* čitava priroda kliče Kristu. U pjesmi *Naš Krist* lirski subjekt nezadovoljan je trivijaliziranjem Kristova lika i prikazivanjem Krista više kao čovjeka, a manje kao Boga, čime se snižava i etički standard koji se očekuje od kršćana.

Lirski subjekt kritizira čovjekovu neupućenost u značenje Kristova bogočovještva i svođenje Isusa »na simbol sitnoga, ljudskoga trpljenja«, »čovuljka«, što su ga spustili u blato i mučili ga sebičnim željama. Vrhunac kritike čovjekova »krivovjerja« progovara u stihovima:

⁵¹ D. ŠIMUNDŽA, *Bog u djelima hrvatskih pisaca*, sv. 1, str. 240.

⁵² *Isto*, str. 260.

⁵³ Vladimir LONČAREVIĆ, *Krist u hrvatskom pjesništvu. Antologija duhovne poezije*, Split, 2007., str. 165.

»R'ječ svaka nam je Petrovo odricanje,
I svaki cjelov naš je cjelov Judin.«⁵⁴

U pjesmi *Bog u šumi* lirski subjekt prepoznaje Boga u ljepoti prirode u cvijeću, u pupoljcima i u klicama, u đurđicama i u smilju, u jasenu i u bršljanu, u jelama i u borovima, u ptičjim gnijezdima i u vodama.⁵⁵

Dio svojega duhovnoreligioznoga opusa Nazor posvećuje Blaženoj Djevici Mariji. U pjesmi *Maris stella* izražava divljenje Mariji, zaziva je i moli njezinu zaštitu:

»...O kućo zlatna, o zvijezda morska,
o kulo bjelokosti,
Ostani burnim nad morem našim,
Ti majko od milosti.«⁵⁶

U pjesmi *Vjesnik* prepleću se parafrazirane »Zdravo Marijo« i »Veliča«:

»I Vjesnik reče:
Zdravo!
Ti puna milosti.
Blagoslovljena nek si među ženama...
(...)
Njegova nek sam službenica.«⁵⁷

Nazor također dotiče tematiku svetih anđela (*Pjesma o četiri arhandela*), temu okajanja (*U ognjici*), izražava aluzije na papu i Govor na gori (*Na vrhu*), borbu dobra i zla, spoznaju da je Krist Kruh, koji čovjeka može zasititi, sedmerostruko darivanje Duha Svetoga (*Oče naš koji jesi na nebesi*), križni put (*Via crucis*) itd.

Lirski je subjekt nadahnut pričama biblijskih žena koje su se susrele s Isusom: ispovijestima Marije Magdalene, Marije Betanijske, Ivane, Salome, Suzane. Svaka od spomenutih žena govori o svojim uspomenuama u susretu s Isusom, o njegovim »zahvatima« u njihovu životu te o emocijama koje je u njima pobudio. Sve te žene intenzivno doživljavaju i snažno oplakuju njegovu smrt (*Žene Galilejke*).

Zaključak

Iz iskustva znamo da su religiozne dvojbe i sumnje česte suputnice u vjerničkome životu. Sazrijevajući u vjeri, čovjek se suočava s brojnim preprekama na svojem životnom putu.

⁵⁴ V. LONČAREVIĆ, *Krist u hrvatskom pjesništvu*, str. 172.

⁵⁵ A. STAMAC, (ur.), *Antologija hrvatskoga pjesništva*, str. 377.

⁵⁶ V. NAZOR, *Nove pjesme*, Zagreb, 1930., str. 39.

⁵⁷ D. ŠIMUNDŽA, *Bog u djelima hrvatskih pisaca*, sv. 1, str. 265–266.

Tako je i u životu umjetnika – Matoša, Begovića i Nazora. U njihovu stvaralaštvu brojni su biblijski, vjerski i religijski motivi.

Domoljub i kozmopolit Matoš kritički pristupa oficijelnoj Crkvi te se distancira od teoloških rasprava. Izvrsno poznaje biblijske motive i biblijsku simboliku, u njegovu su djelu česte biblijske asocijacije, ali mu je domoljublje snažnije od religioznosti. Domovina mu je poveznica čovjeka s Bogom i s cijelim čovječanstvom. Oštroumno prikazuje političku, nacionalnu i društvenu zbilju. Vjera njegova lirskoga subjekta i njegova pripovjedača je neupitna. U njegovu su djelu česti molitveni zazivi, vjerske uzrečice, biblijske asocijacije i izreke. Vjera i Bog čvrsta su mu životna uporišta i u tuđini. Svjestan je vrijednosti hrvatske tradicije, vjere i morala, odnosno duhovnih vrijednosti.

Milan Begović u svojim djelima ne iznosi religijsku problematiku u prvi plan, iako ne bježi od vjerskih nadahnuća i motiva. Upućuje u svojim djelima na molitve i crkvene običaje. Piše o grijehu, kajanju i oprost, slika snažne ljude vjere koji svoja uvjerenja ne samo da propovijedaju nego ih i djelatno žive (npr. Damjana u *Božjem čovjeku*); Damjan utjelovljuje dobrotu, žrtvu, altruizam i bogoljublje. Opraštanjem i dobrohotnošću djeluje na obraćenje likova.

Vladimir Nazor, tj. njegov lirski subjekt, lualica je i nemirnik, dionizijski raspjevan i kršćanski pokoran, utjelovljenje poganina i kršćanina, vizionara i poniznoga molitelja. Teži za očišćenjem grijeha, poistovjećuje se s Isusovim patnjama, žudi za Bogom, sumnja, obraća se Blaženoj Djevici Mariji za pomoć.

Iako religija i vjera nisu bile u središtu tematske pozornosti naše trojice modernista, oni od njih nisu zazirali. Dapače, vjerski nemiri, traženja, lutanja, grijeh, patnja, kajanje, nalaženje uporišta i oduševljenje Stvoriteljem dio su njihova kulturnoga habitusa. Pomniji i dublji uvid u cjelovit opus A. G. Matoša, M. Begovića i V. Nazora rezultirao bi preciznijom slikom vjerskih i religijskih tema i motiva, odnosno duhovnoreligijskih sadržaja. Detaljnije istraživanje npr. biblijske citatnosti, aluzivnosti, odnosno intertekstualnosti u djelu te trojice autora rezultirao bi prikazom njihovih djela u potpunijem duhovnoreligijskome svjetlu.

Summary

RELIGIOUS MOTIFS IN THE WORKS OF ANTUN GUSTAV MATOŠ, MILAN BEGOVIĆ AND VLADIMIR NAZOR

Literature of the twentieth century reflexes complex conditions of modern man, his existence, searching and wonderings, moral, ethical, metaphysical, religious and confessional questions, theistic and atheistic beliefs, as well their overlapping and interweaving. Croatian writers Matoš, Begović and Nazor practically were peers of the same age, and their literary works have touched various layers of religious, cultural, intimate, and mystical.

The chief purpose of this article was to investigate spiritual and religious motifs in their works. In the works of these three authors one can notice various religious themes and motifs, as well some biblical and spiritual associations, Christian iconography, use of biblical characters and Christian symbolism. Moreover, in the works of Matoš, Begović and Nazor many lyrical subjects, narrators and characters have strong lifetime stronghold in the faith.

Antun Gustav Matoš (1874 – 1914), patriot and cosmopolitan, anti-clericalist and adventurer, promoted esthetic principle in literature, at the same time criticizing those who preferred ethical function of literature. Still, he was quite open towards spirituality, and maintained that faith was a question of personal conscience, and he respected a positive influence of religious education. His works are interwoven with various religious topics and motifs transferring some deep religious messages. He wrote about Christian Rome, religious feasts (Christmas, Easter, Corpus Christi), and he prized Loyola's religious exercises. Moreover, his lyrical subjects and narrator expressed a great love towards God, and in his work homeland is allegorically depicted like a woman who relives the Passion of Christ. Similarly, for him the homeland is man's connection to God and mankind. Thus, one could state God and faith are strong spiritual strongholds of Matoš. By the same token, in Matoš's writings one can find many prayer invocations, religious expressions and sayings, as well as many biblical associations and quotations. One can say that for his lyrical subject and narrator faith is undoubtful. Matoš respects richness of the Croatian tradition, spiritual values and strong faith and morality of Croatians.

Milan Begović (1876 – 1948) intensively investigates human emotional world, analyzes bright and dark sides of human nature, elaborates psychological and flirts with erotic topics. He writes about man's struggle between his body and soul, about sin, remorse, forgiveness, and Church traditions. Religious reflections are interwoven within thoughts of his characters and their existential realities. In some of his dramas prevail spiritual, religious and mystical atmosphere, and didascalies often contain elements of Christian iconography. Begović promotes Christian values of penance, repentance, forgiveness, love and charity. With his characters, he alludes to some biblical characters, and with his dramatic events he associates on some events in the biblical template. He also affirms Christian principle of quest for finding own happiness within the happiness of someone else. In the sacral spaces, that occur in Begović's literary work, there is often atmosphere of peacefulness, spiritual solemnity and God's love. His work is abundant with frequent biblical associations (e.g. expulsion of merchants from temple, motif of Christ among beggars, love towards enemies etc.), and his characters – pilgrims do not hide their feelings and thrill when they enter a magnificent church.

Work of Vladimir Nazor (1876 – 1949) has many reflections on faith, biblical contents and associations. Lyrical subject in his poetry confess the sins, repents, and expresses piety (excitement about Virgin Mary, blessing sufferings, hope for God's help, respect and celebration of beauty of life etc.). In his lyrical subject we can recognize restlessness, doubts, hesitance, but also one can find deep faith and meditateness. In Nazor's poetry one can find prayerful invocations, too. His lyrical subject sometimes is inspired by St Francis, he

realizes God's presence in the order and harmony that rule the nature. Moreover, his lyrical subject often suffers, and his torments are identified with the Passion of Christ, and he achieves spiritual purification through tears. He desires the anointing with oil in order to meet God with dignity. He confesses his sins, cries to God for help, and his soul seeks the Creator. Thus, Nazor embraces phenomenon of mystical. Still, he sometimes opposes God and doubts him. Similarly, he discusses topics of the silence of heaven and God's wrath in the context of the Doomsday; he thematizes saints and angels, child Jesus, biblical women. He prays for protection of Sea Star. He is leaving himself to the God's will. Moreover, he condemns trivialization of Jesus' role in the history of salvation. Nazor's lyrical subject is an adventurer, a Christian penitent, a humble petitioner and a visionary.

Lyrical subjects, narrators and characters of these three writers – Matoš, Begović and Nazor – palpitate with subtle religiosity. In them we can recognize religious restlessness, quests, thrills, suffering, regrets, sin, forgiveness, sacrifice, and Christian love as a part of their cultural habitus. Their lyrical subjects, narrators and characters are deeply rooted within Christianity, and as such they encounter difficulties and temptations; through doubts and anxiety they still hold dearly their Christian faith as a pillar of their moral values, high-mindedness, love to one's neighbor, renunciation, and sacrifice.

KEY WORDS: *spiritual and religious motifs, biblical associations, Matoš, Begović, Nazor.*